

LIETUVOS TSR MAŽMENINIO PREKYBOS TINKLO VYSTYMO SI BRUOŽAI

A. PAJUODIS

1. Prekybos tinklo vystymasis buržuazinėje Lietuvoje

Buržuazinės Lietuvos egzistavimo laikotarpis (1919—1940 m.) sutapo su bendrosios kapitalizmo krizės pirmuoju etapu. Paaštrėję kapitalizmo prieštaravimai pilnutinai pasireiškė ir buržuazinėje Lietuvoje. Netolygiai ir lėtai vystantis Lietuvos liaudies ūkiui, buvo žemas darbo žmonių vartojimo lygis, lėtai vystėsi vidaus rinka, o tuo pačiu ir vidaus prekyba.

Pagrindinis prekybos išvystymo rodiklis yra prekių apyvarta. Tačiau jokių šios rūšies duomenų buržuazinės Lietuvos statistikos organai nėra paskelbę. Visi buržuazinių ekonomistų apskaičiuoti duomenys, liečiantieji prekių apyvartą, yra spėjimai, išvesti aplinkiniu būdu (pvz., iš verslo pelno mokesčių duomenų). Pagal juos buržuazinės Lietuvos metinė apyvarta paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais sudarė 0,9—1,2 mlrd. litų¹. Doc. M. Gregorausko apskaičiavimu buržuazinės Lietuvos mažmeninė apyvarta siekė 860 mln. litų².

Buržuazinėje Lietuvoje galėjo verstis prekyba kiekvienas pilietis, kuris išsipirkdavo atitinkamą verslo liudijimą — patentą. Savo įmonę savininkas, neskaitant neesminių apribojimų, galėjo steigti ten, kur patinka, visiškai nepaisydamas, ar toje vietoje tokia prekybos įmonė yra reikalinga, t. y. ar esamosios įmonės neįstengia aptarnauti vartotojų. Iš įmonės steigėjo niekas nereikalavo jokių kvalifikacijų, specialaus prekybinio išsilavinimo ir t. t. Buržuazinėje Lietuvoje prekybos tinklas vystėsi anarchiškai. Tai rodo nepaprastas prekybos įmonių gausumas ir jų smulkumas.

Nagrinėjant buržuazinės Lietuvos prekybos tinklą, jo vystymąsi, tenka susidurti su visa eile kliūčių, nes tuometinė statistika nerinko duomenų apie prekybos tinklą. Todėl prekybos įmonių skaičių tenka nustatyti netiesioginiu būdu — pagal išpirktų patentų skaičių. Buržuazinėje Lietuvoje prekybos įmonių patentus išpirkdavo ne tik asmeninio vartojimo reikmenų prekyba besiverčiantieji savininkai, bet taip pat užsiimantieji tiekimu, parangomis, tarpininkavimu, prekiaujantieji gamybos priemonėmis ir kitokiais, nieko bendra su prekyba neturinčiais verslais užsiiminėjantieji asmenys. Pavyzdžiui, prekybos įmonių patentus turėjo išpirkti

¹ Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis, Kaunas, 1938, p. 102, „Tautos ūkis“, 1939, Nr. 20, p. 439. (Galimas dalykas, į šią sumą buvo įskaičiuota ir didmeninė apyvarta, o gal netgi ir eksportas. Be abejo, į ją įeina žemės ūkio produktų supirkimų ir parduo-

² M. Gregorauskas, Tarybų Lietuvos žemės ūkis (1940—1960), Vilnius, 1960, p. 25.

kinoteatru, kredito bei draudimo įstaigų, viešbučių, pirčių ir t. t. savininkai. Be to, sunku nustatyti prekybos įmonių skaičių dar ir dėl to, kad ne visi išsipirkę patentus prekybininkai jas turėjo.

Iš buržuazinės Lietuvos statistikos duomenų negalima tiksliai nustatyti mažmeninės ir didmeninės prekybos įmonių skaičiaus. Pagal tuo metu veikusius įstatymus, patentai buvo skirstomi į penkias rūšis³. Būdinga tai, kad buržuazinėje Lietuvoje buvo naudojamosi iš esmės tuo pačiu įstatymu, kuris veikė carinėje Rusijoje nuo 1898 metų.

Nagrinėjant buržuazinės Lietuvos prekybos tinklą, kalbama tik apie prekybą, kuriai, be buržuazinės Lietuvos statistikos metraščiuose vadinamųjų prekybos įmonių siaurąją prasme, priskiriami taip pat laikraščių kioskai, vaistinės ir išvežiojamoji bei išnešiojamoji prekyba. Apdoroję statistinius duomenis, gauname, kad 1939 metais buržuazinėje Lietuvoje (be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų) buvo 21 722 prekybos įmonės⁴. Suskirstę šias įmones pagal patentų rūšis, gauname tokį vaizdą:

I rūšies — 52, III rūšies — 11 400, V rūšies — 2287.
II „ — 2484, IV „ — 5 499.

Iš šių duomenų matyti, kad didžioji įmonių dalis buvo smulkios. III—V rūšies įmonių skaičius sudarė 88,3% visų įmonių skaičiaus.

Buržuazinės Lietuvos statistikoje visos prekybos įmonės skirstomos į vadinamąsias prekybos šakas, kurių skaičius siekė beveik 50. Sugrupavę šias prekybos šakas į stambesnes grupes, gauname tokį vaizdą:

I lentelė

Buržuazinės Lietuvos prekybos įmonių pasiskirstymas pagal šakas⁵

Šakos pavadinimas	Įmonių skaičius	Grupės dalis bendrame skaičiuje (%)
Maisto produktai	11 682	53,78
Žemės ūkio produktai	1 707	7,86
Miško medžiaga ir kuras	389	1,79
Mašinos ir susisiekimo priemonės	128	0,59
Metalo dirbiniai ir namų apyvokos reikmenys	930	4,28
Audiniai, drabužiai, kailiai, galvos apdangalai	1 049	4,83
Galanterija	769	3,54
Oda ir avalynė	837	3,85

³ I rūšies patentus turėjo išpirkti didmeninės prekybos įmonių savininkai, žemės ūkio produktų, gyvulių, vietinės žaliavos ir t. t. supirkinėtojai, dariusieji daugiau kaip 1,5 mln. litų apyvartą.

II rūšies patentus turėjo išpirkti įmonių, vykdžiusių mišrias — didmenines ir mažmenines — operacijas, savininkai, žemės ūkio produktų, gyvulių, vietinės žaliavos ir kt. supirkinėtojai, dariusieji nuo 250 tūkst. iki 1,5 mln. litų apyvartą, o taip pat visa eilė prekybos įmonių savininkų, kurie prekiaavo prekėmis, draudžiamomis prekiauti III rūšies patentus turinčioms įmonėms, pavyzdžiui, brangakmeniais, auksu, ginklais, optikos, foto, radijo, elektrotechnikos ir kitomis prekėmis, audiniais (išskyrus pigias medvilnines medžiagas ir namines drobes) ir t. t.

III rūšies patentus išpirkdavo įmonių savininkai, vykdžiusieji tik mažmeninę prekybą ir turėjusieji vieno kambario patalpas. Jose be savininko ir jį pavadojančio suaugusio šeimos nario negalėjo būti samdoma daugiau kaip vienas pardavėjas. Šios rūšies patentus turėjo išpirkti žemės ūkio produktų, gyvulių ir kitų prekių supirkinėtojai, dariusieji nuo 50 tūkst. iki 250 tūkst. litų apyvartą, svaiginamųjų gėrimų parduotuvių savininkai ir t. t.

IV rūšies patentus išpirkdavo įmonininkai, prekyvusieji smulkiais prekėmis įvairiose prekybai nepritaikytose patalpose, neturėdami atskiro sandėlio ir samdomųjų tarnautojų.

V rūšies patentus išpirkdavo asmenys, vykdžiusieji išvežiojamąją ir išnešiojamąją prekybą tam tikromis Finansų ministro skelbiamame sąraše nurodytomis prekėmis.

⁴ Apskaičiuota pagal leidinį „Lietuvos statistikos metraštis“, 1939 m., p. 240—241.

⁵ Lentelė sudaryta pagal leidinį „Lietuvos statistikos metraštis“, 1939 m., p. 240—241.

Šakos pavadinimas	Įmonių skaičius	Grupės dalis bendrame skaičiuje (%)
Vaistinės ir kosmetikos prekės	355	1,63
Knygos ir kanceliarinės prekės	189	0,87
Laikraščių kioskai	245	1,13
Kitos specializuotos ne maisto prekių parduotuvės	438	2,02
Mišri prekyba	916	4,22
Išvežiojami ir išnešiojami prekyba	2 088	9,61
I š viso	21 722	100,00

Kaip matome iš 1 lentelės, prekybos įmonių tarpe vyrauja įmonės, prekiaujančios maisto produktais. Maisto produktais prekiaavo ir žymi dalis mišriosios ir išvežiojamosios bei išnešiojamosios prekybos įmonių. Dabartinio požiūriu žemės ūkio produktų prekybos įmonių negalima laikyti prekybos įmonėmis, nes jos vertėsi daugiausia ne pardavimu, bet įvairių žemės ūkio produktų (javų, linų, sėmenų, galvijų ir t. t.) supirkimu. Toks pat reikalas ir su miško medžiagos prekybos įmonėmis.

Siekiant nustatyti prekybos įmonių vystymosi tendencijas buržuazinėje Lietuvoje, reikia panagrinėti prekybos įmonių vystymąsi per ilgesnį laikotarpį. Kadangi trūksta statistinių duomenų, tai laikotarpį nuo 1929 metų galime nagrinėti, remdamiesi tik bendruoju visų išpirktų komercinių patentų skaičiumi (t. y. apimdami ne tik prekybos įmones, bet ir kitus verslus). Žinoma, iš šių duomenų galima daryti tam tikras išvadas ir apie prekybinių įmonių vystymąsi.

2 lentelė

Išpirktų komercinių patentų skaičius buržuazinėje Lietuvoje 1921—1929 metais⁶

	1921 m.	1922 m.	1923 m.	1924 m.	1925 m.	1926 m.	1927 m.	1928 m.	1929 m.
Išpirktų patentų skaičius	17 282	16 837	19 736	20 901	19 856	19 806	20 859	22 581	22 429
Indeksas (1921 m.=100)	100	97	114	121	115	115	121	131	130

Iš lentelės matyti, kad prekybos įmonės tuo laikotarpiu vystėsi gana netolygiai, bet pastebima augimo tendencija.

Kaip vystėsi prekybos įmonės 1929—1939 metais, parodo 3 lentelė.

3 lentelė

Buržuazinės Lietuvos prekybos įmonių vystymasis 1929—1939 m.⁷

Metai	Iš viso	Indeksas (1929 m. = 100)	Išpirkta prekybos patentų					Iš viso		Indeksas (1929 m. = 100)
			t a m e t a r p e					t a m e t a r p e I-III rūšies		
			I rūšies	II rūšies	III rūšies	IV rūšies	V rūšies	Iš viso	Indeksas (1929 m. = 100)	
1929	19 086	100,0	66	3321	11 153	4002	544	14 540	100,0	
1930	19 143	100,3	62	3209	11 254	4012	606	14 525	99,9	
1931	18 920	99,1	70	3229	11 166	3728	727	14 465	99,5	
1932	18 046	94,5	57	2865	10 970	3595	558	13 892	95,5	
1933	17 695	92,7	44	2523	10 738	3929	461	13 305	91,5	
1934	17 224	90,2	43	2325	10 532	3848	476	12 900	88,7	
1935	19 144	100,3	45	2205	10 119	4698	2077	12 369	85,1	
1936	20 072	105,2	46	2283	10 072	5270	2401	12 401	85,3	
1937	20 766	108,0	54	2358	10 426	5484	2462	12 838	88,3	
1938	21 282	111,5	42	2322	10 813	5583	2522	13 177	90,6	
1939	21 722	113,8	52	2484	11 400	5499	2287	13 936	95,8	

⁶ Lietuva skaitmenimis 1918—1928 m., p. 73 ir „Lietuvos statistikos metraštis“, 1929—1930 m., p. 283.

⁷ Lentelė sudaryta, remiantis leidiniu „Lietuvos statistikos metraštis“, 1929—1939 m.

Iš 3 lentelėje pateiktos bendros visų išpirktų patentų skaičiaus dinamikos negalima susidaryti teisingo vaizdo apie prekybos įmonių vystymąsi 1929—1939 metais, nes šiems duomenims turėjo gana didelę įtaką 1935 metais padarytas patentų išpirkimo tvarkos pakeitimas⁸. Dėl šio pakeitimo, kaip matome iš lentelės, žymiai padidėjo prekybos įmonių skaičius 1935 ir 1936 metais. Iš skilčių, rodančių patentų suskirstymą rūšimis, matome, kad 1935 ir 1936 metais žymiai padidėjo tik IV ir ypač V rūšies patentų skaičius, kai tuo tarpu II ir III rūšies įmonių skaičius buvo netgi mažesnis, negu 1934 metais. Todėl norint susidaryti teisingesnį prekybos įmonių vystymosi vaizdą 1929—1939 metais, reikia imti tik pirmųjų trijų prekybos įmonių rūšių duomenis. Trečioje lentelėje pateiktieji duomenys rodo, kad didžiausias šių rūšių įmonių skaičius buvo 1929 metais. Vėliau dėl ekonominės perprodukcijos krizės, susipynusios su agrarine perprodukcijos krize ir apėmusios visas liaudies ūkio šakas, prekybos įmonių skaičius ėmė mažėti. Iš pradžių jos mažėjo labai nežymiai (1930 m., 1931 m.), vėliau jos ėmė vis daugiau mažėti (1932 m., 1933 m. ir 1934 m.) ir 1935 metais prekybos įmonių skaičius pasiekė žemiausią lygį. Tuo tarpu nekoreguoti duomenys rodo priešingai, kad kaip tik tais metais prekybos įmonių skaičius pasiekė vėl 1929 metų lygį. Po 1935 metų vėl pastebimas kilimas, bet ir 1939 metais prekybos įmonių skaičius dar nebuvo pasiekęs 1929 metų lygio.

Nagrinėdami pirmųjų trijų rūšių prekybos įmones pagal atskiras patentų rūšis, matome, kad čia vyksta nevienodi procesai. Jeigu III patentų rūšies įmonių skaičius 1939 metais buvo maždaug 1929 metų lygio (išaugo 2,2%), tai I patentų rūšies įmonės sudarė tik 78,8%, o II patentų rūšies įmonės tik 74,8% 1929 metų lygio. Čia, be abejojimo, mes susiduriame su koncentracijos procesu. V. I. Leninas nurodė, kad „krizės — visokių rūšių, dažniausiai ekonominės, bet ne vien tik ekonominės — savo ruožtu milžiniškai sustiprina tendenciją į koncentraciją ir į monopoliją“⁹.

Nagrinėdami buržuazinės Lietuvos prekybos įmonių vystymąsi, susiduriame su tokiu reiškiniu: smulkiųjų prekybos įmonių skaičius (provizoriškai turint galvoje 1935 metų patentų išpirkimo tvarkos pakeitimo įtaką), atrodo, nežymiai didėja, vidutiniųjų — maždaug stovi vietoje, o stambiųjų — nuosekliai mažėja. Bet iš to negalima daryti išvados, kad konkurencinė kova tarp stambiųjų kapitalistinių įmonių ir smulkiųjų prekybininkų neatveda į pastarųjų žlugimą, kaip buvo mėginama kartais pavaizduoti buržuazinėje spaudoje¹⁰. Reikalas čia yra tas, kad vienas žlugusias smulkias įmonėles kasmet pakeisdavo naujos, kurios irgi ilgai neišgyvuodavo. Smulkioji prekyba buržuazinėje Lietuvoje buvo tas verslas, kurio griebdavosi daugelis, negaudami kitokio darbo ir tikėdamiesi čia susirasti pragyvenimo šaltinį.

Buržuazinėje Lietuvoje prekybos tinklas daugiausia buvo susitelkęs miestuose ir miesteliuose, nors kaimo gyventojai sudarė 77% visų gyventojų¹¹. Vien Kauno mieste 1939 metais buvo 3489 prekybos įmonės. Tai sudaro 16,06% viso Lietuvos prekybos tinklo. Trijose apskrityse (Kauno, Šiaulių ir Panevėžio) ir šių apskričių centruose buvo sutelkta 39,2% viso Lietuvos prekybos tinklo. 1939 metais vienai prekybai įmonei vidutiniškai teko 112 gyventojų, Kauno mieste — 44 gyventojai¹². Kaunas buvo stam-

⁸ Nuo 1935 metų patentus turėjo išpirkti ir kai kurios smulkios įmonės, kurios anksčiau galėjo prekiauti be patentų.

⁹ V. I. Leninas, Raštai, t. 22, Vilnius, 1953, p. 196.

¹⁰ Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis, Kaunas, 1938, p. 96—97.

¹¹ Tarybų Lietuvos dvidešimtmetis, Vilnius, 1960, p. 11.

¹² Apskaičiuota pagal leidinį „Lietuvos statistikos metraštis“, 1939 m., p. 13, 14, 240, 241.

biausias buržuazinės Lietuvos prekybos centras. Jame buvo susitelkusios dauguma stambiausių prekybos įmonių (imant visus išpirktus komercinius patentus): I rūšies — 63,2%, II rūšies — 30,7% viso Lietuvoje esančio prekybos įmonių skaičiaus¹³. Gana platus prekybos tinklas buvo ir apskričių bei valsčių centruose. Tačiau kaimuose parduotuvių, galima sakyti, visai nebuvo. Prireikus paprasčiausio daikto, reikėjo keletą kilometrų važiuoti į miestelį.

Turint galvoje, kad apie 77% visų krašto gyventojų gyveno kaimo vietovėse, o taip pat prisimenant gana didelį turgų vaidmenį, aprūpinant miestų gyventojus maisto produktais, darosi visiškai aišku, kad miestuose ir miesteliuose prekybos tinklas buržuazinėje Lietuvoje buvo per platus, liaudies ūkio požiūriu buvo nereikalingas ir išlaidus. Vienos prekybos įmonės apyvarta, vidutiniškai imant, buvo labai menka. Tatai patvirtina ir įmonių pasiskirstymas pagal išpirktų patentų rūšis (žr. 46 psl.). Iš šio pasiskirstymo matome, kad vidutinės ir smulkiosios įmonės (III—V rūšies) sudaro 88,3% visų prekybos įmonių.

Tai, kad buržuazinės Lietuvos prekybos įmonės darė nedideles apyvartas, patvirtina ir spėjamieji duomenys apie bendrą visų prekybos įmonių apyvartą. Mūsų apskaičiavimu vienos prekybos įmonės vidutinė metinė apyvarta paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais sudarė apie 49 000 litų¹⁴. Atsižvelgiant į tai, kad eilė įmonių (I ir II rūšies) darė žymiai didesnes apyvartas, yra pagrindo teigti, kad visos pagrindinės prekybos įmonių masės apyvarta buvo žymiai mažesnė ir siekė ne daugiau kaip 15 000—25 000 litų per metus. Buržuazinis „Tautos ūkis“ rašė: „Dauguma kolonialinių ir smulkių prekių bei maisto produktų parduotuvių, kurios sudaro daugiau kaip trečdalią visų prekybos įmonių, per dieną daro vos kelių dešimčių litų apyvartą. Šventadieniais ir turgaus dienomis, kai suvažiuoja kaimiečiai, apyvartos būna gana nemenkos, bet kitomis dienomis jos kartais tesiekia vos keletą litų“¹⁵.

Tačiau nepaisant to, ar įmonė darė didesnę ar mažesnę apyvartą, vis vien reikėjo nuomoti patalpas, išpirkti patentą, apmokėti kitus mokesčius ir prekybos išlaidas ir, žinoma, ji turėjo duoti pelną arba mažų mažiausia būti pragyvenimo šaltiniu savininkui ir jo šeimai. Dėl to cirkuliacijos kaštai buržuazinės Lietuvos prekyboje buvo labai dideli. Patys buržuazinės Lietuvos ekonomistai skaičiuodavo, kad skirtumas tarp prekių perkamosios ir parduodamosios kainos sudaro ne mažiau kaip 20—30%¹⁶. Faktiškai šis procentas būdavo dar didesnis.

Salia privačios prekybos buržuazinėje Lietuvoje veikė gana platus prekybinių kooperatyvų tinklas. 1940 metų pradžioje buvo 204 prekybos kooperatyvai su 363 parduotuvėmis ir 29 284 nariais. Jų apyvarta 1939 metais sudarė 128,9 mln. litų¹⁷ (apie 15% buržuazinės Lietuvos mažmeninės prekių apyvartos). Didesnioji šių kooperatyvų dalis buvo Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjungos „Lietūkio“ nariai (1939 m. — 71%).

Iš miesto kooperatyvų svarbesnę reikšmę vidaus prekyboje turėjo Kauno vartotojų bendrovė „Parama“, prekiavusi daugiausia maisto produktais. Kauno mieste ir apylinkėse 1939 metais ji turėjo 30 parduotuvių, per kurias tais pat metais buvo realizuota prekių už 8,5 mln. litų¹⁸. Reikia taip pat paminėti kooperacijos sąjungą „Spaudos fondą“, užsiiminėjusį

¹³ Apskaičiuota pagal leidinį „Lietuvos statistikos metraštis“, 1939 m., p. 240—241.

¹⁴ Mažmeninė prekių apyvarta buvo 860 mln. litų (žr. 45 psl.), o mažmeninį prekybos tinklą sudarė 17 388 parduotuvės (žr. 50 psl.).

¹⁵ „Tautos ūkis“, 1939, Nr. 20, p. 439.

¹⁶ Ten pat, p. 439.

¹⁷ „Talka“, 1940, Nr. 18—19, p. 324.

¹⁸ „Tautos ūkis“, 1940, Nr. 17, p. 351.

knygų ir rašomosios medžiagos prekyba bei knygų leidimu (1937 m.—13 parduotuvių, apyvarta—6,1 mln. litų), „Karių ekonominę bendrovę“, turėjusią Kaune universalinę parduotuvę, kurios apyvarta 1937 metais sudarė 2,6 mln. litų, ir kt.¹⁹

Greta prekybos kooperatyvų prekybine veikla užsiiminėjo ir Lietuvos pieno perdirbimo bendrovių sąjunga „Pienocentras“, kuris vaidino svarbų vaidmenį, aprūpinant kai kuriuos Lietuvos miestus (ypač Kauną) pieno produktais. 1939 metais jis turėjo 17 parduotuvių, kurių apyvarta sudarė 10,2 mln. litų²⁰.

Buržuazinės Lietuvos prekybos įmonių tarpe tam tikrą vietą užėmė akcinės bendrovės. 1939 metais veikė 35 prekybos akcinės bendrovės su 10,1 mln. litų kapitalu; jos daugiausia užsiiminėjo didmenine prekyba²¹.

Vidaus prekyboje svarbų vaidmenį vaidino iš esmės valstybinio kapitalo bendrovė „Maistas“. 1940 metų pradžioje „Maistas“ turėjo visoje Lietuvoje 63 mažmenines prekybos įmones, kurių apyvarta 1939 metais sudarė 18,8 mln. litų²².

Buržuazinėje Lietuvoje buvo ir savotiška gamybinių-prekybinių organizacijų forma — kooperatinio ir valstybinio kapitalo junginys. Tai akcinės bendrovės „Sodyba“, „Žuvis“, „Valgis“, kurios taip pat turėjo prekybos tinklą.

Baigdami buržuazinės Lietuvos prekybos tinklo vystymosi apibūdinimą, mėginsime nustatyti prekybos įmonių skaičių, kurį būtų galima daugiau ar mažiau lyginti su Tarybų Lietuvos mažmeninės prekybos įmonių skaičiumi. Kadangi dabartinė mūsų respublikos teritorija skiriasi nuo buvusios 1939 metais, trūksta statistinių duomenų, o be to, skiriasi buržuazinės Lietuvos ir buržuazinės Lenkijos prekybos įmonių statistika nuo tarybinės prekybos statistikos, tai šis darbas yra gana sudėtingas ir visiškai tikslų duomenų gauti neįmanoma. Pagal mūsų apskaičiavimus palyginamąjį buržuazinės Lietuvos 1939 metų tinklą (su Vilniaus ir Klaipėdos kraštu) sudarė apytikriai 22—23 tūkstančiai prekybos įmonių²³.

Taigi, palyginus su dabartiniu Tarybų Lietuvos mažmeninių prekybos įmonių skaičiumi (1960 m. pabaigoje 6318), skirtumas susidaro gana di-

¹⁹ Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis. Kaunas, 1938, p. 107.

²⁰ „Talka“, 1940, Nr. 18—19, p. 326.

²¹ „Tautos ūkis“, 1940, Nr. 21—22, p. 419.

²² „Tautos ūkis“, 1940, Nr. 4, p. 70.

²³ Smulkus supažindinimas su apskaičiavimo metodika užimtų labai daug vietos, todėl supažindinsime tik su pagrindiniais dalykais. Buvo apskaičiuojamas atskirai vadinosios Didžiosios Lietuvos, Klaipėdos krašto ir Vilniaus krašto prekybos tinklas, ir gauti rezultatai susumuojami.

Didžiosios Lietuvos prekybos tinklas buvo nustatytas, atėmus iš viso 1939 metų išpirktų komercinių patentų skaičiaus tas prekybos šakas ir įmones (kiek tai buvo įmanoma), kurių tarybinės prekybos statistika nelaiko mažmeninės prekybos įmonėmis. Prie gautojo skaičiaus buvo pridėtos kooperatyvų parduotuvės, nes dauguma jų buvo atleistos nuo patentų išpirkimo. Tuo būdu gauta, kad Lietuvoje buvo 17 388 prekybos įmonės.

Zymiai sudėtingiau nustatyti Klaipėdos krašto palyginamąjį prekybos įmonių skaičių, nes nėra (bent nepasisėkė gauti) jokių kitų oficialių statistinių duomenų, išskyrus 1923—1925 metais surašytų įmonių savininkų skaičių. Teko pasitenkinti 1937 metų valstybinės statistikos kalendoriumi, kuris pateikia kai kuriuos duomenis, liečiančius visos Lietuvos prekybos tinklą, bei Prekybos, Pramonės ir Amatų Rūmų 1938 metais išleista knyga „Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis“, kurioje nurodomas tik bendras visų komercinių įmonių skaičius (žr. 93 psl.). Palyginus visus šiuos duomenis ir atitinkamai perskaičiavus, yra pagrindo teigti, kad, prieš užgrobiančią fašistinei Vokietijai Klaipėdos kraštą, jame buvo maždaug 1200—1300 prekybos įmonių.

Vilniaus krašto palyginamųjų įmonių skaičiumi reikėtų laikyti 4100—4200 prekybos įmonių. Šį skaičių gavome, apdoroję „Rocznik statystyczny Wilna 1937“. „Statistikos biuletenio“ 1939, Nr. 10, „Statistikos biuletenio“ 1940, Nr. 8 duomenis. Jeigu Vilniaus m. prekybos įmonių skaičiui nustatyti yra duomenų, tai Vilniaus krašto prekybos įmonių skaičiui nustatyti jų iš viso nėra.

delis. Tačiau reikia pažymėti, kad taip mechaniškai lyginti prekybos įmonių skaičių būtų neteisinga, nes dabartinės tarybinės prekybos įmonės visais atžvilgiais ir pirmiausia darbo apimtimi, darbo vietų skaičiumi, prekybinės salės plotu, techniniu aprūpinimu ir t. t. yra kur kas pranašesnės, palyginus su buržuazinės Lietuvos krautuvėlėmis, kurios sudarė beveik 86% mūsų išvesto palyginamojo prekybos įmonių skaičiaus²⁴.

Buržuazinėje Lietuvoje prekybos materialinė-techninė bazė buvo labai silpna. Didžioji įmonių dalis turėjo patalpas, kurios nebuvo pritaikytos prekybinėms operacijoms vykdyti. Jose nebuvo galima laikyti net elementariausių sanitarijos ir higienos reikalavimų. Tiktai maža įmonių dalis turėjo pagalbines patalpas. Prekybos tinklas buvo labai menkai aprūpintas technika. Retenybė buvo tokie prekybiniai įrenginiai, kaip elektariniai šaldytuvai, rodyklinės svarstyklės, mechaniniai kasos aparatai ir kt.

Pateiktoji medžiaga rodo, kad buržuazinės Lietuvos prekybos tinklas (kaip ir visa prekyba) vystėsi visoms kapitalistinėms šalims būdinga kryptimi. Prekybos įmonių steigimas ir jų tolesnis vystymasis buržuazinėje Lietuvoje atitinka kapitalistinę „veiklos laisvę“ ir pilnai apibūdina šio proceso stichiškumą ir jo priklausomumą nuo konkurencijos sąlygų ir kapitalo pajėgumo. Vaikydami didesnio pelno, kapitalistinių prekybos įmonių savininkai organizavo ir dėstė prekybos tinklą, vadovaudamiesi privačiasavininkiškais interesais ir konkurencinės kovos aplinkybėmis, visiškai neatsižvelgdami į liaudies ūkio vystymo poreikius. Dėl to susidarė labai smulkus tinklas. Nepagrįstai tankus jis buvo miestuose ir miesteliuose ir visiškai jo nebuvo kaimuose. Prekybos įmonės buvo sutelktos miestų centruose, bet trūko jų pakraščiuose.

Visiškai kitaip imta spręsti mažmeninio prekybos tinklo vystymo klausimus tik tada, kai valdžią Lietuvoje į savo rankas paėmė darbo žmonės.

2. Valstybinės prekybos mažmeninio tinklo vystymasis pokariniu laikotarpiu

Pirmieji žingsniai, kuriant tarybinę prekybą Lietuvoje, buvo žengti istoriniais 1940 metais, kai Lietuvos darbo žmonės, vadovaujami Komunistų partijos, nusikratė kapitalistų jungu, paskelbė Lietuvą tarybine respublika ir, broliškų tarybinių tautų padedami, pradėjo kurti Tarybų Lietuvoje socialistinę visuomenę.

Plačiai pritaikius broliškose tarybinėse respublikose sukauptą patyrimą, kuriant ir vystant tarybinę prekybą, Tarybų Lietuvoje jau 1940 metų rugsėjo—lapkričio mėn. buvo įvykdyta stambios kapitalistinės prekybos nacionalizacija, suorganizuota valstybinė prekyba ir žymiai išplėsta kooperatinė prekyba, pradėta veiksmingai reguliuoti privatinę prekybą, sukurti tarybiniai prekybos tvarkymo ir vadovavimo organai. Jau 1941 metų pradžioje tarybinė valstybinė bei kooperatinė prekyba visiškai įsiviešpatavo didmeninėje prekyboje ir pradėjo vaidinti vadovaujantį vaidmenį mažmeninėje prekyboje. Jai tuo metu teko 75—80% mažmeninės prekių apyvartos²⁵.

1940 metų vasario mėn. įvykusio Lietuvos Komunistų partijos V suvažiavimo nurodymu pradėta tvarkyti ir plėsti tarybinės mažmeninės prekybos tinklą. Buvo paruošta ir LTRS Liaudies Komisarų Tarybos 1940 metų kovo 20 dienos nutarimu Nr. 251 „Dėl Lietuvos TSR prekybos tinklo plėtimo“ patvirtinta plati mažmeniniam prekybos tinklui išvystyti, geriau

²⁴ Apskaičiuota pagal leidinį „Lietuvos statistikos metraštis“, 1939 m., p. 240—241.

²⁵ „Tarybų Lietuva“. 1941. II. 12.

išdėstyti ir specializuoti programa. Pagal ją iki 1941 metų spalio 1 dienos valstybinės prekybos tinklas turėjo būti išplėstas iki 1343 įmonių²⁶, o kooperatinės prekybos mažmeninių įmonių skaičius 1942 metų sausio 1 dienai turėjo sudaryti 2400²⁷.

Vykdamą šią programą, buvo nuolat didinamas valstybinės ir kooperatinės prekybos įmonių skaičius. Pavyzdžiui, jei 1941 metų sausio 1 dieną tebuvo 2514 valstybinės ir kooperatinės prekybos įmonių ir 12 227 privačios prekybos įmonės, tai tų pat metų balandžio 1 dieną — jau 3720 valstybinės ir kooperatinės prekybos įmonių, o privačių prekybos įmonių tuo metu apytikriais duomenimis beliko apie 3 tūkstančius²⁸ (Lietuvos TSR Prekybos Liaudies Komisarjato duomenimis). 1941 metų birželio mėnesyje valstybinė ir kooperatinė prekyba jau apėmė apie 90% visos mažmeninės (be turgaviečių) prekių apyvartos (Doc. M. Gregorausko apskaičiavimas).

Spartų tarybinės prekybos vystymo darbą nutraukė klastingas hitlerinės Vokietijos užpuolimas, kurio viena pirmųjų aukų buvo Tarybų Lietuva. Karas ir fašistinė okupacija sugriovė ne tik tai, ką Lietuvos liaudis buvo pasiekusi per vienerius socialistinės statybos Lietuvoje metus, bet ir žymią dalį to, ką darbo žmonės buvo sukūrę per keletą ankstesniųjų dešimtmečių.

1944 metais, dar tebevykstant Lietuvos TSR teritorijoje karo veiksmams, buvo pradėtas tarybinės prekybos atkūrimas. Šį darbą teko vykdyti labai sunkiomis sąlygomis. Bendra respublikos prekybai padarytų nuostolių suma sudaro apie 171 mln. rublių²⁹. Ypač nukentėjo prekybos materialinė-techninė bazė. Pavyzdžiui, jei 1941 metų antro ketvirčio pradžioje, kaip matėme, buvo 3720 valstybinių ir kooperatinių prekybos įmonių, tai 1945 metų pradžioje valstybinės ir kooperatinės prekybos įmonių tinklą sudarė tik 1094 įmonės³⁰.

Pokariniais metais, atkuriant ir toliau vystant respublikos prekybos tinklą, teko susidurti su dvejopo pobūdžio sunkumais: iš vienos pusės, reikėjo likviduoti sunkius hitlerinės okupacijos padarinius, iš antros pusės, pašalinti ilgamečio buržuazijos šeimininkavimo neigiamus rezultatus.

1944 metais atkurta tarybinė prekyba Lietuvoje buvo organizuota pagal tokią pat organizacinę sistemą kaip ir kitose tarybinėse respublikose. Jau 1944 metais buvo atkurtos Vilniaus ir Kauno Maistprekybos, Vilniaus ir Kauno Pramprekybos, Vilniaus ir Kauno valgyklų trestai „Valgis“, Šiaulių ir Panevėžio mišriosios vietinės valstybinės prekybos organizacijos. 1945 metų pradžioje, išvadavus Klaipėdą, čia buvo suorganizuota mišri valstybinė prekybos organizacija. Tuojau po išvadavimo prie daugelio pramonės įmonių buvo įsteigti darbininkų aprūpinimo skyriai.

Jeigu 1940—1941 metais didesniuose miestuose greta valstybinės prekybos buvo suorganizuota ir kooperatinė prekyba, tai 1944 metais varto-

²⁶ Lietuvos TSR Prekybos Liaudies Komisarjato 1941 m. kovo mėn. 17 d. Įsakymas Nr. 141.

²⁷ Lietuvos TSR vartotojų kooperacijos Įgaliotinių Respublikinio suvažiavimo 1941 m. gegužės mėn. 13 d. Nutarimas.

²⁸ Visoje eilėje pastaruoju metu išleistų oficialių statistinių leidinių, kaip „Tarybų Lietuvos dvidešimtmetis“, Vilnius, 1960, p. 268. «Народное хозяйство СССР в 1960 г.», Москва, 1961, стр. 723, «Советская торговля», Москва, 1956, стр. 141 ir kituose nurodoma, kad 1940 metų pabaigoje Lietuvos TSR buvo 4200 mažmeninių prekybos įmonių. Šis skaičius, atrodo, yra nerealus. Jeigu turima galvoje tik valstybinė ir kooperatinė prekyba, tai, kaip matome, prekybos įmonių buvo žymiai mažiau, o jeigu priskaičiuojamos, be to, dar ir privačios prekybos įmonės, tai jų buvo žymiai daugiau.

²⁹ A. Ivaškevičius. Išplėstinė tarybinė prekyba Tarybų Lietuvoje, Vilnius, 1948, p. 15.

³⁰ Lietuvos TSR CSV duomenimis.

tojų kooperacija respublikinės priklausomybės miestuose nebuvo atkurta. Šis pakitimas paaiškinamas tuo, kad pokariniu laikotarpiu, esant kortelių sistemai ir palyginti nedidelei prekių apyvartai, su gyventojų normuoto aprūpinimo uždaviniais pajėgė susitvarkyti ir viena valstybinė prekyba. Iš kitos pusės, kaip tik dėl tos pačios priežasties Marijampolėje (dabar Kapsukas) ir Ukmergėje buvo atkurta tik kooperatinė prekyba, nors 1940—1941 metais buvo suorganizuotos ir valstybinės prekybos organizacijos.

Pirmaisiais pokario metais greta valstybinės ir kooperatinės prekybos respublikoje veikė ir privačios prekybos įmonės. Privačiai prekybai dalyvauti prekių apyvartoje buvo leista todėl, kad reikėjo rasti būdą esančioms pas privačius savininkus, o taip pat ir karo veiksmų metu išgrobstytoms ir paslėptomis prekėms pateikti gyventojams per legalų prekybos tinklą. Privačios prekybos vaidmuo prekių apyvartoje buvo visai nežymus ir ji jau iš pat pradžių neturėjo sąlygų plėstis, nes valstybinė ir kooperatinė pramonė jai netiekė prekių, o valstybiniai bankai — kredito. Todėl stiprėjant valstybinei ir kooperatinei prekybai, ji greit likvidavosi. 1946 metų gegužės 1 dieną išduotų prekybai verslo liudijimų skaičius sudarė 2858, tame tarpe maitinimo įmonėms — 156³¹. Nuo 1947 metų pradžios verslo liudijimų privačiai prekybai išdavinėjimas buvo nutrauktas.

Nagrinėjant tarybinės prekybos vystymąsi pokariniaisiais metais, aiškiai išsiskiria du laikotarpiai: normuoto gyventojų aprūpinimo laikotarpis (1945—1947 m.) ir išplėstinės tarybinės prekybos vystymo laikotarpis (1948—1960 m.). Pastarasis taip pat toli gražu nėra vienalytis. Jame išsiskiria trys etapai, atitinkantieji viso mūsų šalies liaudies ūkio vystymosi etapus: 1) 1948—1953 metų etapas, kai buvo baigta atkurti sugriautą tarybinę prekybą ir sudarytos prielaidos jai toliau sparčiai vystyti; 2) 1954—1958 metų etapas, kuriam būdingas spartesnis prekių apyvartos ir prekybos materialinės-techninės bazės augimas ir 3) 1959—1960 metai — pirmieji dveji naujo visos socialistinės visuomenės vystymosi laikotarpio — komunistinės visuomenės išplėstinės statybos laikotarpio — metai. Kiekvienam iš šių laikotarpių bei etapų buvo būdingi tam tikri specifiniai uždaviniai.

Pasibaigus Didžiajam Tėvynės karui, iškilo uždavinys per trumpiausią laiką užgydyti karo padarytas žaizdas, atkurti liaudies ūkį, pakelti liaudies materialinę gerovę ir dar daugiau sustiprinti Tarybų Sąjungos ekonominę galią. Šis uždavinys atsispindėjo TSRS liaudies ūkiui atkurti ir išvystyti 1946—1950 m. plane. Vienas svarbiausių uždavinių šiuo laikotarpiu buvo perėjimas nuo normuoto gyventojų aprūpinimo prie išplėstinės tarybinės prekybos. Todėl tarybinė prekyba respublikoje pirmaisiais pokario metais vystėsi, ruošiantis kortelių sistemos panaikinimui.

Sėkmingai atkuriant pramonę ir žemės ūkį, kitoms broliškoms respublikoms suteikus pagalbą, buvo galima nuolat gerinti gyventojų aprūpinimą. To dėka sparčiai augo prekių apyvarta. 1947 metais visa valstybinės ir kooperatinės prekybos, įskaitant visuomeninį maitinimą, mažmeninė prekių apyvarta (atitinkamų metų kainomis), palyginus su 1945 metais, išaugo 3,2 karto, tame tarpe valstybinės prekybos — 2,7 karto, o kooperatinės — net 4,5 karto. Per tą patį laikotarpį valstybinės ir kooperatinės prekybos mažmeninio tinklo apyvarta išaugo 2,8 karto³². Kokie laimėjimai buvo

³¹ Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko vardo universitetas. Mokslo darbai, XXII Ekonomika. Teisė, IV, Vilnius, 1958, p. 120.

³² Apskaičiuota pagal leidinį Tarybų Lietuvos dvidešimtmetis“, Vilnius, 1960, p. 249 ir 250.

pasiekti, vystant mažmeninį prekybos tinklą 1945—1947 metais, matyti iš 4 lentelės.

4 lentelė

Valstybinės ir kooperatinės prekybos mažmeninių įmonių tinklas ³³
(metų pabaigai)

	1944 m.	1945 m.	1946 m.	1947 m.	1947 m. %, palyginus su 1944 m.
Mažmeninių prekybos įmonių skaičius	1094	1662	2246	2957	270
Tame tarpe:					
valstybinės prekybos	704	1013	1322	1669	229
kooperatinės prekybos	390	649	924	1348	346

Per šį laikotarpį mažmeninės prekybos tinklas išaugo, daugiausia didėjant parduotuvių skaičiui, nors žymiai padidėjo, ypač miestuose, ir kioskų skaičius.

Parduotuvių ir kioskų skaičiaus didėjimą 1944—1947 metais rodo šie duomenys:

5 lentelė

Valstybinės ir kooperatinės prekybos parduotuvių ir kioskų skaičius ³⁴
(metų pabaigai)

	1944 m.	1945 m.	1946 m.	1947 m.	1947 m. %, palyginus su 1944 m.
Iš viso mažmeninių prekybos įmonių	1094	1662	2246	2957	270
Tame tarpe:					
a) parduotuvių	1003	1480	1876	2427	242
b) kioskų	91	182	370	530	582

Ruošdamasi panaikinti normuotą aprūpinimą, partija ir vyriausybė įgyvendino visą eilę priemonių, kurios sukūrė ekonomines prielaidas šiam uždaviniui įgyvendinti. Pavyzdžiui, buvo išplėsta lengvosios, maisto, vietinės ir kooperatinės pramonės prekių gamyba, paruoštos ir įgyvendintos priemonės žemės ūkiui pakelti. Tam tikslui taip pat buvo ruošiamas ir mažmeninis prekybos tinklas.

Sėkmingas pramonės ir žemės ūkio vystymasis leido jau 1947 metų pabaigoje likviduoti karo pasekmes cirkuliacijos sferoje. 1947 metų gruodžio 14 dieną TSRS Ministrų Taryba ir VKP(b) Centro Komitetas priėmė nutarimą „Apie pinigines reformos pravedimą ir kortelių sistemos panaikinimą maisto ir pramoninėms prekėms“. Šis nutarimas turėjo didžiulę įtaką viso liaudies ūkio stiprinimui, tolesniam prekybos vystymui. Prekinė cirkuliacija, nesuvaržyta kortelių sistemos, tapo viena iš svarbiausių spartaus mūsų liaudies ūkio vystymosi sąlygų. Šis nutarimas įgalino pereiti prie išplėstinės tarybinės prekybos organizavimo.

Normuoto gyventojų aprūpinimo panaikinimas ir perėjimas prie išplėstinės prekybos iškėlė naujus, didžiulius uždavinius tarybinei prekybai. Dabar pagrindinis uždavinys buvo išvystyti prekių apyvartą tarp miesto ir kaimo, tarp įvairių šalies rajonų ir sričių. Sparčiai augant liaudies vartojimo reikmenų gamybai bei nepaliaujamai kylant darbo žmonių materia-

³³ Lentelė sudaryta, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis.

³⁴ Tas pat.

linei ir kultūrinei gerovei, nuolat didėjo reikalavimai tarybinei prekybai. Todėl, gerinant prekybinį aptarnavimą, šiuo laikotarpiu labai svarbią reikšmę įgavo tolimesnio materialinės-techninės bazės vystymo, pirkėjų paklausos tyrinėjimo, kovos dėl prekių kokybės gerinimo bei asortimento plėtimo, o taip pat ir tarybinės prekybos kultūros kėlimo klausimai.

Ryžtingas posūkis, sprendžiant visus tuos klausimus, įvyko 1953 metų pabaigoje, kai po istorinio TSKP CK 1953 m. rugsėjo Plenumo nutarimo mūsų šalyje prasidėjo visaliaudinė kova už smarkų liaudies ūkio pakėlimą, už socializmo statybos užbaigimą.

Vystant tarybinę prekybą, didžiulį vaidmenį šiuo laikotarpiu suvaidino 1953 m. spalio mėn. 12 d. TSRS Ministrų Tarybos ir TSKP CK nutarimas „Dėl priemonių tarybinei prekybai toliau išvystyti“, kuris, iš esmės imant, buvo išplėstinė programa tarybinei prekybai pakelti į aukštesnę pakopą. Tarp kitų klausimų jame daug dėmesio buvo skirta ir mažmeninio prekybos tinklo vystymo klausimams.

Sie klausimai itin aktualūs buvo Tarybų Lietuvoje, nes, sistemingai didėjant prekių fondams, mažėjant kainoms, kylant darbo žmonių perkamajai galiai, šiuo laikotarpiu nepaprastai sparčiai augo prekių apyvarta. Pavyzdžiui, visa valstybinės ir kooperatinės prekybos, įskaitant ir visuomeninį maitinimą, mažmeninė prekių apyvarta (palyginamosiomis kainomis) 1948—1960 metais išaugo 6,9 karto, tame tarpe valstybinės prekybos — 6,3 karto, o kooperatinės prekybos — 7,8 karto. Mažmeninio prekybos tinklo, t. y. be visuomeninio maitinimo, apyvarta per šį laikotarpį išaugo dar daugiau — 7,6 karto, tame tarpe valstybinės prekybos — 6,8 karto³⁵.

Kaip vystėsi mažmeninės prekybos tinklas respublikoje 1948—1960 metais, matyti iš 6 lentelės.

6 l e n t e l ė

Valstybinės ir kooperatinės prekybos mažmeninių prekybos įmonių tinklas³⁶
(metų pabaigai)

Metai	Mažmeninių prekybos įmonių			Indeksai (1947 m. = 100)		
	iš viso	tame tarpe		iš viso	tame tarpe	
		valstybinės prekybos	kooperatinės prekybos		valstybinės prekybos	kooperatinės prekybos
1947	2957	1609	1348	100	100	100
1948	3219	1692	1791	109	105	133
1950	3831	1732	2091	130	108	156
1953	4996	1956	3040	169	122	226
1955	5581	2201	3380	189	137	251
1958	5781	2383	3398	195	148	252
1959	5952	2441	3541	202	152	263
1960	6318	2531	3787	214	157	281

Iš lentelės matome, kad bendras mažmeninių prekybos įmonių skaičius 1948—1953 metais augo sparčiau, negu 1954—1960 metais. Tačiau tai, kaip rodo lentelės duomenys, nulėmė labai spartus šiuo laikotarpiu kooperatinės prekybos mažmeninio tinklo augimas. Sparčiau vystyti vartotojų kooperacijos prekybos tinklą reikėjo dėl to, kad spartesniais tempais augo kooperatinės prekybos mažmeninė prekių apyvarta ir reikėjo likviduoti buvusį buržuazinėje Lietuvoje prekybos tinklo išdėstymo tarp miesto ir kaimo netolygumą.

³⁵ Apskaičiuota, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis.

³⁶ Lentelė sudaryta, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis.

1948—1953 metais prekybos tinklas buvo plečiamas, daugiausia naujojančiantis buržuazinės Lietuvos privačios prekybos materialine-technine baze. Tai sudarė daug sunkumų, nes buvusių privačių savininkų prekybos įmonių patalpos daugiausia neatitiko naujų reikalavimų dydžio ir išdėstymo atžvilgiu. Todėl šiuo laikotarpiu pagrindinis dėmesys ir lėšos buvo skiriamos turimų patalpų rekonstrukcijai bei remontui, prekybos tinklo išdėstymo gerinimui.

Apytikriai apskaičiavus, 1948 metais mažmeninis prekybos tinklas sudarė tik 55—60% 1941 metų balandžio 1 dienos lygio, o galutinai jis buvo atkurtas tik 1953 metais³⁷.

Sekančiame etape — 1954—1960 metais — toliau buvo vystomas mažmeninis prekybos tinklas. Tai vyko, tiek didinant prekybos įmonių skaičių, tiek ir toliau kokybiškai gerinant prekybos tinklą (stambinant, specializuojant, įdiegiant naujas prekybos formas ir t. t.).

Kaip matyti iš 6 lentelės, valstybinės prekybos įmonių skaičius augo tiek pirmajame nagrinėjamojo laikotarpio etape (1948—1953 m.), tiek ir antrajame bei trečiajame (1954—1960 m.) maždaug vienodai. Tačiau pirmajame etape prekybos įmonių skaičiaus didėjimas buvo susijęs daugiausia su augimu tokių prekybos įmonių, kaip vaistinės, laikraščių kioskai, knygynai, žemės ūkio ministerijos prekybos įmonės (sėklų parduotuvės, veterinarinės vaistinės ir t. t.) ir kt. Pagrindinių valstybinės prekybos organizacijų, realizuojančių didžiąją dalį liaudies vartojimo prekių, mažmeninių prekybos

7 l e n t e l ė

Pagrindinių valstybinės prekybos organizacijų mažmeninis tinklas *
(metų pabaigai)

Metai	Visas mažmeninis prekybos tinklas	Tame tarpe		Viso mažmeninio prekybos tinklo indeksas (1947 m. = 100)	Tame tarpe	
		parduotuvių	kioskų		parduotuvių	kioskų
1947	1089	881	208	100	100	100
1948	1103	858	250	101	97	120
1949	1051	821	230	97	93	111
1950	1043	777	266	96	88	128
1951	1056	797	259	97	90	125
1952	1098	759	294	101	86	141
1953	1057	799	258	97	91	124
1954	1127	812	315	103	92	151
1955	1098	802	296	101	91	142
1956	1271	909	362	117	103	176
1957	1315	960	353	121	109	170
1958	1387	1016	371	127	115	176
1959	1400	1079	321	129	122	154
1960	1423	1103	320	131	125	154

³⁷ Apskaičiuojant buvo atsižvelgta į teritorijos skirtingumą ir prekybos įmonių pajėgumo skirtingumą lyginamais metais (1941 m. balandžio mėn. 1 d. prekybos tinklas paimtas su privačiomis parduotuvėmis).

* Į lentelę įtrauktas Prekybos ministerijos, Darbininkų aprūpinimo skyrių, Gynybos ministerijos vyriausios prekybos valdybos (buv. karinės prekybos) ir pramoninių ministerijų (pastaraisiais metais Liaudies ūkio tarybos Mėsos ir pieno pramonės valdybos) prekybos tinklas.

Tolesniame nagrinėjime ir bus apsiribota tik šių organizacijų prekybos tinklo vystymosi analize.

įmonių skaičius ne tik kad neišaugo, bet dargi sumažėjo. Tai rodo 7 lentelėje pateikti duomenys³⁸.

Matome, kad ir 1954—1960 metų laikotarpio pirmaisiais metais prekybos įmonių skaičius iš esmės neaugo ir tik 1956 metais įvyko persilaužimas. Nuo tada pagrindinių valstybinės prekybos organizacijų mažmeninių prekybos įmonių skaičius ėmė nuosekliai augti.

Nagrinėjant šių organizacijų mažmeninio prekybos tinklo vystymąsi 1948—1960 metais, reikia atkreipti dėmesį į visą eilę priežasčių, turėjusių nemažą įtaką šio proceso eigai, ypač mažmeninių prekybos įmonių skaičiaus dinamikai.

Šis laikotarpis, ypač pirmasis jo etapas (1948—1953 m.), pasižymėjo, kaip buvo minėta, dideliais prekybos tinklo rekonstrukcijos darbais. Vykstant rekonstrukciją, daug prekybos įmonių buvo plečiama, panaudojant greta esančias neprekybinio pobūdžio patalpas, o taip pat sujungiant dvi ar net daugiau gretimų parduotuvių. Taigi, nors 1955 metais prekybos įmonių skaičius ir buvo mažesnis negu 1948 metais, bet tinklo pajėgumas, jį rekonstravus, neabejotinai padidėjo.

Vienas iš pagrindinių rodiklių, atspindinčių prekybos tinklo pajėgumą, yra darbo vietų skaičius, bet dėl statistinių duomenų nepakankamumo negalima pateikti palyginamųjų duomenų. Be to, šiam laikotarpiui būdingas gana ilgai užtrukęs prekybos įmonių valdymo reorganizavimas (daugumos darbininkų aprūpinimo skyrių likvidavimas, pramonės ministerijų specializuoto firminio tinklo likvidavimas, vietinės pramonės ir verslinės kooperacijos tinklo likvidavimas, visos eilės valstybinės prekybos parduotuvių perdavimas vartotojų kooperacijai komisinei prekybai organizuoti ir t. t.).

Viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurių lėtai vystėsi valstybinės prekybos mažmeninis tinklas šiuo laikotarpiu, buvo labai maži kapitaliniai įdėjimai į prekybinę statybą. Tai matyti iš 8 lentelės.

8 lentelė

Statybos-montavimo darbų apimtis prekyboje ir visuomeniniame maitinime³⁹
(mln. rublių, 1955 metų liepos 1 dienos
sąmatinėmis kainomis pagal naujus vienetinius įkainius)

Metai	Suma	Indeksas (1951m. = 100)	Metai	Suma	Indeksas (1951m. = 100)
1951	1,7	100	1956	3,5	206
1952	0,9	53	1957	5,8	341
1953	1,2	71	1958	9,0	529
1954	6,6	388	1959	16,5	971
1955	3,1	182			

Labai sparčiai augant respublikoje mažmeninei prekių apyvartai pokariniais metais, atsirado didžiulė disproporcija tarp mažmeninės prekių apyvartos išaugimo ir mažmeninio prekybos tinklo padidėjimo. Kaip matėme iš anksčiau pateiktų duomenų, visos respublikos mažmeninio tinklo apy-

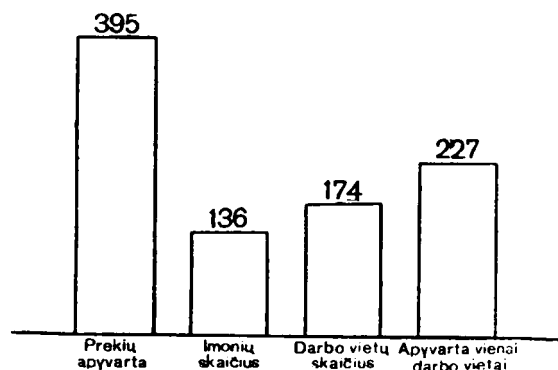
³⁸ Lentelė sudaryta, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis. Prekybos įmonių skaičius žymiai padidėjo 1956 metais. Taip įvyko todėl, kad valstybinei prekybai buvo perduotas verslinės kooperacijos tinklas, o taip pat įtrauktas buvęs Vietinės pramonės ministerijos tinklas, kuris anksčiau lentelėje neatsispindėjo. 1959 metais kioskų skaičiaus sumažėjimas paaiškinamas tuo, kad nebuvo įskaitytas sezoninis kurortuose esantis prekybos tinklas.

³⁹ Lentelė sudaryta, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis (ankstesnių metų duomenų nėra). Joje parodyta statybos-montavimo darbų apimtis pagal valstybiniame plane prekybai ir visuomeniniam maitinimui išskirtus kapitalinius įdėjimus.

vartai 1960 metais, palyginus su 1948 metais, išaugus 7,6 karto (palyginamosiomis kainomis), mažmeninės prekybos tinklas per tą patį laikotarpį padidėjo tik 96%.

Ypatingai didelis atitrūkimas tarp prekių apyvartos augimo ir mažmeninio prekybos tinklo didėjimo susidarė mūsų nagrinėjamosse pagrindinėse valstybinės prekybos organizacijose, kurios vykdo prekybą respublikinio pavaldumo miestuose. Jų mažmeninio tinklo apyvartai 1948—1960 metais išaugus 6,7 karto (palyginamosiomis kainomis), prekybos tinklas padidėjo tik 29% ⁴⁰. Tačiau lyginti prekybos tinklo apyvartą ir įmonių skaičiaus didėjimą nėra visiškai teisinga. Taip lyginant, neišryškėja įmonių pajėgumo pasikeitimas. Tikslesnį vaizdą, kaip augo mažmeninio tinklo prekių apyvarta ir pats tinklas 1950—1960 metais (ankstesnių duomenų apie prekybos tinklo pajėgumą nėra), galima susidaryti iš diagramos ⁴¹.

**Pagrindinių valstybinės prekybos organizacijų
mažmeninio prekybos tinklo apyvartos,
prekybos įmonių skaičiaus, darbo vietų skaičiaus
ir prekių apyvartos, tenkančios vienai darbo vietai,
dinamikos palyginimas 1950—1960 metais (pro-
centais)**

Kaip matyti iš diagramos, atitrūkimas, susidaręs tarp mažmeninio prekybos tinklo apyvartos ir to tinklo pajėgumo augimo, yra labai didelis, nors darbo vietų prekybos įmonėse skaičius ir išaugo daugiau, negu pačių įmonių skaičius. Tai rodo ir didelis prekių apyvartos vienai darbo vietai apimtis išaugimas. Dėl to daugelis maisto ir ne maisto prekių parduotuvių yra per daug apkrautos, sunku prieiti prie prekystalių, apžiūrėti ir išsirinkti prekes. Norėdami nusipirkti reikalingų prekių, pirkėjai priversti sugaišti daug laiko.

Kaip matome iš 7 lentelės, lemiamą mūsų nagrinjamų pagrindinių valstybinės prekybos organizacijų mažmeninio prekybos tinklo dalį sudaro parduotuvės (1960 m. — 78% viso prekybos įmonių ir 91% viso darbo vietų skaičiaus). Todėl toliau pasitenkimsime parduotuvių vystymosi analize.

Remdamiesi turimais duomenimis, giliau analizuoti parduotuvių tinklo vystymąsi galime tik nuo 1953 metų. 1953—1960 metais mažmeninis prekybos tinklas vystėsi, sparčiai augant žemės ūkio produktų ir liaudies vartojimo reikmenų gamybai bei kylant darbo žmonių perkamajai galiai. Šiuo

⁴⁰ Apskaičiuota autoriaus, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis.

⁴¹ Sudaryta ir apskaičiuota autoriaus, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis. 1950 metais darbo vietų skaičius nustatytas apytikriai.

laikotarpiu smarkiai išaugo mažmeninės prekių apyvartos apimtis, žymūs pakitimai įvyko prekių apyvartos struktūroje. Buvo įvykdyta visa eilė organizacinio pobūdžio pertvarkymų, kurių dėka žymiai padidėjo respublikinių bei vietinių valdymo organų atsakomybė už mažmeninio prekybos tinklo darbą.

1953—1960 metais bendras parduotuvių skaičius išaugo 40%, o darbo vietų skaičius 70%. Tai rodo, kad parduotuvių tinklas šiuo laikotarpiu buvo vystomas stambinimo kryptimi. Sparčiai augant maisto prekių apyvartai, reikėjo sparčiau plėsti maisto prekių parduotuvių tinklą. Dėl to 1960 metais maisto prekių parduotuvių skaičius padidėjo, palyginus su 1953 metais, 60%, o darbo vietų skaičius 91%, kai tuo tarpu ne maisto prekių parduotuvių skaičius padidėjo 32%, o darbo vietų — 65%.

Kaip vystėsi parduotuvių tinklas 1953—1959 metais, galima susidaryti vaizdą iš žemiau pateiktos lentelės ⁴².

9 lentelė

Pagrindinių valstybinės prekybos organizacijų parduotuvių tinklo vystymasis 1953—1960 metais

	1953 m.		1954 m.		1955 m.		1956 m.		1957 m.		1958 m.		1959 m.		1960 m.		1960 m. % palyginus su 1953 m.	
	parduotuvii	darbo vietų	parduotuvii	darbo vietų	parduotuvii	darbo vietų	parduotuvii	darbo vietų	parduotuvii	darbo vietų	parduotuvii	darbo vietų	parduotuvii	darbo vietų	parduotuvii	darbo vietų		
Iš viso parduotuvių ir darbo vietų jose . . .	787	1872	812	1931	802	1992	909	2219	960	2415	1016	2659	1079	3004	1103	3183	140	170
Tame tarpe: maisto prekių . .	406	841	417	854	422	850	469	968	512	1084	552	1252	625	1491	648	1603	160	191
ne maisto prekių	279	883	289	925	291	597	341	1078	352	1188	354	1264	362	1387	368	1454	132	165
mišrių . .	103	148	106	152	99	145	99	173	96	143	100	143	92	126	87	126	84	85

Parduotuvių skaičius mūsų nagrinėjamosiose prekybinėse organizacijose augo, neskaitant perimtų iš kitų organizacijų parduotuvių, dėka tokių šaltinių: statant prekybinius pastatus; įrengiant parduotuves pirmuosiuose naujų namų aukštuose; pritaikant gaunamas neprekybinės paskirties patalpas prekybiniams tikslams; gaunant prekybines patalpas, anksčiau naudotas ne pagal paskirtį; pertvarkant kioskus į parduotuves.

Parduotuvių skaičius nagrinėjamoju laikotarpiu didėjo, daugiausia įsisavinant naujų namų pirmuosius aukštus ir pritaikant neprekybinės paskirties patalpas prekybiniams tikslams. Pastaruoju metu vis daugiau atidaroma parduotuvių ir specialios paskirties pastatuose, nes 1957 metais Vyriausybė pakeitė anksčiau (nuo 1933 m.) veikusį nutarimą apie privalomą pirmųjų aukštų panaudojimą naujai statomose gyvenamuose namuose prekybos ir kultūrinių-buitinių įmonių įrengimui dėl to, kad tai dažniausiai pabrangindavo butų statybą. Klausimas dėl naujų namų pirmųjų

⁴² Lentelė sudaryta, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis.

aukštų panaudojimo buvo perduotas miestų ir rajonų Darbo žmonių deputatų tarybų vykdomiesiems komitetams.

Kaip keitėsi parduotuvių atidarymo šaltinių lyginamasis svoris atskirais metais 1954—1960 metų laikotarpiu, matome iš 10 lentelės.

Parduotuvių atidarymo šaltinių lyginamasis svoris pagrindinėse valstybinėse prekybos organizacijose ⁴³ (procentais)

10 lentelė

	1954 m.	1955 m.	1956 m.	1957 m.	1958 m.	1959 m.	1960 m.
Prekybinių pastatų statyba	10	9	11	2	11	33	20
Parduotuvių įrengimas pirmuosiuose naujų namų aukštuose	15	20	15	33	20	24	17
Neprekybinės paskirties patalpų pritaikymas	43	50	62	24	23	31	40
Naudotų ne pagal paskirtį prekybinių patalpų gavimas	17	9	6	14	26	2	3
Kioskų pertvarkymas į parduotuves	15	12	6	27	20	10	20
Iš viso	100	100	100	100	100	100	100

Kaip jau buvo minėta, parduotuvių tinklas 1953—1960 metais buvo stambinamas. Tinklo sustambinimui šiuo laikotarpiu lemiamą reikšmę turėjo tai, kad naujų didelių namų pirmuosiuose aukštuose buvo įrengtos didelės parduotuvės. Pavyzdžiui, vidutinis darbo vietų skaičius vienai parduotuvei, įrengtai naujų namų pirmuosiuose aukštuose, 1958 metais sudarė 4,75 darbo vietos, o 1959 metais net 5,7 darbo vietos ⁴⁴.

Kaip pasikeitė vidutinis darbo vietų skaičius, tenkantis vienai parduotuvei, matyti iš 11 lentelės.

Vidutinis darbo vietų skaičius vienai parduotuvei pagrindinėse valstybinėse prekybos organizacijose ⁴⁵ (metų pabaigai)

11 lentelė

	1953 m.	1960 m.	1960 m. %, palyginus su 1953 m.
Vidutinis darbo vietų skaičius vienai parduotuvei	2,38	2,89	121
Tame tarpe:			
maisto prekių	2,07	2,47	119
ne maisto prekių	3,16	3,95	125
mišrių	1,44	1,45	101

Parduotuvių stambėjimą pastaruoju laikotarpiu patvirtina taip pat ir parduotuvių sugrupavimo pagal darbo vietų skaičių duomenys, pateikiami 12 lentelėje.

Nors nuo 1956 metų sausio 1 dienos ligi 1960 metų sausio 1 dienos parduotuvių tinklas ir buvo sustambintas, bet, kaip matėme iš lentelės, ir pastaruoju metu vyrauja smulkios parduotuvės. Net 65% visų parduotuvių turi tik 1—2 darbo vietas. Šiose parduotuvėse dirba 32% visų darbuotojų; jų dalis apyvartoje sudaro 28%. Taigi beveik 2/3 parduotuvių, kuriose dirba beveik 1/3 visų darbuotojų, įvykdo truputį daugiau kaip 1/4 visos apy-

⁴³ Apskaičiuota, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis.

⁴⁴ Lietuvos TSR CSV duomenimis.

⁴⁵ Apskaičiuota, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis.

**Lietuvos TSR Prekybos ministerijos
ir Darbininkų aprūpinimo skyrių parduotuvių sugrupavimas
pagal darbo vietų skaičių 1960 metų sausio 1 dienai ⁴⁶
(procentais)**

	Parduotuvių grupės pagal darbo vietų skaičių					
	1	2	3-4	5-7	8-10	daugiau kaip 10
<i>1956 m. sausio 1 d.:</i>						
grupės dalis parduotuvių skaičiuje	34	37	22	5	1	1
<i>1960 m. sausio 1 d.:</i>						
a) grupės dalis parduotuvių skaičiuje	30	35	24	8	2	1
b) grupės dalis darbo vietų skaičiuje	11	25	28	16	7	13
c) grupės dalis darbuotojų skaičiuje	9	23	29	18	6	15
Grupės dalis prekių apyvartoje per 1959 m. IV ketvirtį	7	21	30	19	10	13

vartos. Tuo tarpu tik 3% stambiausių — 8 ir daugiau darbo vietų — parduotuvių, kuriose dirba 21% visų darbuotojų, daro 23% visos apyvartos.

Kodėl valstybinės prekybos tinklas toks smulkus? Pirma, tai — buržuazinės Lietuvos prekybos materialinės-techninės bazės palikimas, antra, tai atspindi pagrindinių mūsų respublikos miestų savitumus. Pagrindiniai mūsų respublikos miestai (juose ir yra susitelkęs valstybinės prekybos tinklas) pasižymi dideliu išplėstumu (nekompaktiškumu), daugumos namų patalpų fondo smulkumu, ypatingu gyventojų retumu miesto pakraščiuose. Visi šie momentai turėjo betarpišką įtaką smulkaus prekybos tinklo susidarymui.

Svarbus klausimas, toliau nagrinėjant parduotuvių tinklo kokybinius pasikeitimus, yra prekybos tinklo specializacija. Pokariniu laikotarpiu žymiai išaugo atskirų prekių pardavimas. Pavyzdžiui, vien 1950—1959 metais mūsų respublikoje mėsos ir paukštienos pardavimas išaugo 9,5 karto, dešrų gaminių — 7,4 karto, sviesto — 10,8 karto, kitų riebalų — 19,8 karto, pieno ir pieno produktų — 13,3 karto, miltų — 14,8, vaisių, uogų, arbūzinių kultūrų — 9,6 karto, daržovių — 8,4 karto ir t. t.

Per tą patį laikotarpį žymiai išaugo ir visos eilės ne maisto prekių pardavimas. Pavyzdžiui, dviračių ir motociklų — 19,8 karto, elektros reikmenų — 11,9 karto, siuvamųjų mašinų — 16,9 karto, radijo prekių — 9,8 karto⁴⁷. Žymiai padidėjo taip pat vilnionių audinių, drabužių, trikotažo, muzikos prekių apyvarta. Nuolat plečiasi maisto ir ypač ne maisto prekių asortimentas. Dėl to reikėjo žymiai daugiau specializuoti prekybos tinklą, nes, specializavus prekybos tinklą, galima žymiai išplėsti parduodamų prekių asortimentą, pagerinti pirkėjų aptarnavimo kokybę, padidinti pardavėjų darbo našumą.

Valstybinės prekybos tinklas buvo specializuojamas pirma, organizuojant specializuotas prekybos įmones prekybai atskiromis prekių grupėmis, antra, gilinant vidinę (darbo vietų) prekybos įmonių specializaciją. Ypatingai išaugo mėsos, pieno, vaisių ir daržovių, drabužių, statybinių medžiagų ir kitų parduotuvių skaičius. Žymiai padidėjo specializuotų darbo vietų, prekiaujančių radijo, elektros, buitinėmis prekėmis, skaičius.

Didelė kliūtis, nagrinėjant valstybinės prekybos mažmeninio tinklo specializacijos vystymosi klausimą, yra prekybos įmonių statistikos nepakankamumas ir esamų duomenų netikslumas. Iš turimų statistinių duo-

⁴⁶ Lentelė sudaryta, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis.

⁴⁷ Lietuvos TSR CSV duomenimis.

menų galima išvesti tik pačius bendriausius specializacijos rodiklius ir visai negalima susidaryti vaizdo apie prekybos atskiromis prekių grupėmis specializacijos lygį. Pagaliau ir bendrieji specializacijos lygio rodikliai nevisai teisingai parodo tikrąją padėtį. Reikalas čia yra tas, kad prekybinės organizacijos, duodamos ataskaitas apie prekybos tinklo specializaciją, sprendžia apie parduotuvės priskyrimą specializuotų ar nespecializuotų grupei dažnai iš jos iškabos, o pastarosios dėl nepatenkinamos valstybinės

**Pagrindinių valstybinės prekybos
(metų)**

	1955 m.		1956 m.	
	parduo- tuvų	darbo vietų	parduo- tuvų	darbo vietų
<i>Maisto prekių parduotuvių specializacija</i>				
Tame tarpe:				
Specializuotos	221	536	267	635
duonos ir pyrago	70	139	73	147
mėsos, mėsos-žuvies, mėsos-žuvies-daržovių	14	35	24	58
vaisių-daržovių	14	20	29	41
bakalėjos-gastronomijos	85	272	87	292
vyno-degtinės	6	9	7	11
pieno	9	12	18	28
vandens-ledų	—	—	2	3
Kitos specializuotos parduotuvės	23	49	27	55
Nespecializuotų maisto prekių parduotuvių ...	191	314	202	333
Specializuotų parduotuvių ir darbo vietų jose				
% bendrame maisto prekių parduotuvių skai- čiuje	53,6	63,1	56,9	65,6
<i>Ne maisto prekių parduotuvių specializacija</i>				
Specializuotos	191	537	225	625
Tame tarpe:				
audinių	15	57	21	79
avalynės	18	47	17	43
drabužių ir kt. siūtų gaminių	12	56	16	68
kailių ir galvos apdangalų	7	13	6	11
galanterijos-trikotažo, parfumerijos	22	48	26	61
vaikiškų prekių	7	32	5	29
kultūrinių prekių	7	37	10	41
indų ir ūkiškų prekių	21	55	26	75
baldų	20	35	21	37
naftos produktų	20	21	20	21
statybinių medžiagų	4	12	4	12
Kitų specializuotų parduotuvių	38	124	53	148
Nespecializuotos ne maisto prekių parduotuvės	86	261	98	242
Universalinės parduotuvės	3	174	3	177
Supirktų iš gyventojų prekių parduotuvės ...	4	7	8	16
Komiso parduotuvės	7	18	7	18
Specializuotų ir universalinių parduotuvių %				
bendrame ne maisto prekių parduotuvių skai- čiuje	66,7	71,3	66,9	74,4
Iš viso specializuotų ir ne maisto prekių bei				
universalinių parduotuvių	415	1247	495	1437
Specializuotų maisto ir ne maisto prekių ir uni- versalinių parduotuvių % bendrame visų par- duotuvių skaičiuje	51,7	62,6	54,5	64,8

⁴⁸ Pavyzdžiui, specializuotos žuvies parduotuvės 1959 metais, pateikiant duomenis, priskiriamos kitų specializuotų parduotuvių grupei, tais pat metais 12 stambių bakalėjos-tarpu anksčiau buvo parodomos specializuotų bakalėjos-gastronomijos parduotuvių

Lentelė sudaryta, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis.

je prekyboje prekybos tinklo tipizavimo padėties ne visada teisingai atspindi parduotuvės asortimentinį profilį. Todėl visa eilė iš esmės kombinuotų parduotuvių buvo ir yra laikomos nespecializuotomis. Be to, esamuose valstybinės prekybos parduotuvių specializacijos duomenyse yra ir kitokio pobūdžio netikslumų. Visa tai verčia gana kritiškai vertinti 13 lentelėje pateiktus duomenis* (pastebėti 1959 metais netikslumai juose ištaisyti) ⁴⁸.

13 lentelė

organizacijų parduotuvių specializacija
pabaigai)

1957 m.		1958 m.		1959 m.		1960 m.		1960 m. %, palyginus su 1955 m.	
parduotuvų	darbo vietų	parduotuvų	darbo vietų	parduotuvų	darbo vietų	parduotuvų	darbo vietų	parduotuvų	darbo vietų
294	702	316	807	389	1015	412	1138	186	212
77	147	83	172	87	176	88	175	126	126
38	91	41	96	63	161	70	187	500	534
29	39	36	51	55	93	62	109	443	545
86	306	90	353	95	404	99	478	116	176
8	14	9	15	8	14	8	14	133	156
24	39	22	42	32	62	28	48	311	400
3	5	3	8	6	17	10	25	—	—
29	61	32	70	43	88	47	102	204	208
218	382	246	445	236	476	236	465	124	148
57,4	64,8	56,2	64,5	62,2	68,1	63,6	71,0	119	113
243	693	247	764	253	849	258	905	135	169
25	93	25	93	26	96	29	112	193	196
17	45	17	50	18	68	17	68	94	145
18	73	22	91	25	116	23	115	192	205
7	12	7	14	8	17	7	15	100	115
30	75	31	80	31	88	31	90	141	187
8	45	11	60	13	75	15	78	214	244
11	47	12	50	10	45	12	50	171	135
27	73	26	80	25	77	26	83	124	151
17	33	15	34	10	33	12	34	60	97
20	22	21	22	22	24	20	22	100	105
7	15	8	15	15	29	15	31	375	258
56	160	52	175	50	181	51	207	134	167
92	287	90	286	90	316	85	317	99	121
3	175	3	180	3	185	3	188	100	108
7	15	7	13	9	16	10	16	250	229
7	18	7	21	7	21	7	21	100	117
69,9	73,1	70,6	74,7	70,7	74,5	70,9	75,2	106	105
540	1570	566	1746	645	2050	670	2231	161	179
56,2	65,0	55,7	65,9	59,9	68,2	61,0	70,1	118	112

buvo įskaitytos į mėsos, mėsos-žuvies-daržovių grupę, o visais ankstesniais metais buvo gastronomijos tipo parduotuvių buvo priskirta nespecializuotoms parduotuvėms, kai tuo tarpe ir t. t.

Nepaisant kai kurių išlikusių netikslumų, 13 lentelės bendrieji rodikliai iš esmės teisingai atspindi pastarųjų metų valstybinės prekybos mažmeninio tinklo specializacijos vystymosi pagrindinius bruožus. Iš lentelės matyti: 1) specializuotų maisto ir ne maisto prekių parduotuvių skaičiaus nuoseklus augimas; 2) specializuotų parduotuvių tinklo stambėjimas (darbo vietų specializuotose parduotuvėse skaičius auga sparčiau, negu pačių parduotuvių skaičius); 3) specializuotų parduotuvių dalies tiek bendrame visų parduotuvių skaičiuje, tiek ir bendrame darbo vietų skaičiuje didėjimas (specializuotų parduotuvių augimo tempai spartesni už nespecializuotų); 4) spartesnis specializuotų maisto prekių parduotuvių augimas.

Specializuotų parduotuvių stambinimui pastaruoju laikotarpiu lemiamą reikšmę turėjo tai, kad, sparčiais tempais plečiantis gyvenamųjų namų statybai, didelių namų pirmuosiuose aukštuose buvo atidarytos stambios specializuotos parduotuvės. Per pastaruosius metus labai sustambėjo bakalėjos-gastronomijos, avalynės, baldų ir kitos specializuotos parduotuvės.

Kaip pasikeitė kai kurių specializuotų parduotuvių vidutinis darbo vietų skaičius, tenkantis vienai parduotuvei, matyti iš 14 lentelės.

14 lentelė

Vidutinis darbo vietų skaičius vienai specializuotai parduotuvei pagrindinėse valstybinėse prekybos organizacijose ⁴⁹ (metų pabaigai)

	1955 m.	1960 m.	1960 m. %, palyginus su 1955 m.
Vidutinis darbo vietų skaičius vienai specializuotai parduotuvei	2,60	3,06	118
Vidutinis darbo vietų skaičius vienai maisto prekių specializuotai parduotuvei	2,43	2,76	114
Tame tarpe:			
duonos ir pyrago	1,99	1,99	100
mėšos, mėšos-žuvies, mėšos-žuvies-daržovių	2,50	2,67	107
bakalėjos-gastronomijos	3,20	4,83	151
vaisių-daržovių	1,43	1,76	123
pieno	1,33	1,71	129
Vidutinis darbo vietų skaičius vienai ne maisto prekių specializuotai parduotuvei	2,81	3,51	125
Tame tarpe:			
audinių	3,80	3,86	101
avalynės	2,61	4,00	153
drabužių ir kitų siūtų gaminių	4,67	5,00	107
galanterijos-trikotažo-parfumerijos	2,18	2,90	133
vaikiškų prekių	4,57	5,20	114
kultūrinių prekių	5,29	4,17	79
baldų	1,75	2,83	162
statybinių medžiagų	3,00	2,07	69

Kaip matome iš lentelės, specializuotos ne maisto prekių parduotuvės yra stambesnės ir jų stambėjimo tempai 1955—1960 metais, apamai imant, buvo spartesni.

Kokybiškai gerinant pagrindinių valstybinės prekybos organizacijų mažmeninį tinklą, svarbus vaidmuo tenka naujoms, pažangioms prekybos formoms. 1955 metų liepos mėnesyje Vilniuje buvo įrengta pirmoji respublikoje savitarnos maisto prekių parduotuvė. Nuo to laiko jų skaičius kas-

⁴⁹ Apskaičiuota, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis.

met nuolat augo, ir 1960 metų pabaigoje jau vien tik valstybinėje prekyboje buvo 146 parduotuvės, taikančios pažangius prekybos metodus (savitarną, prekiaujančių tik fasuotomis prekėmis, prekiaujančių atvirai išdėsčius prekes ir pagal pavyzdžius)⁵⁰.

Pokariniu laikotarpiu žymiai pagerėjo mažmeninio prekybos tinklo techninis aprūpinimas. Pavyzdžiui, vien tik pagrindinėse valstybinėse prekybos organizacijose 1961 metų sausio 1 dienos duomenimis buvo 3314 svėrimo prietaisų, tame tarpe 2158 rodyklinės svarstyklės, 398 kontroliniai kasos aparatai, 403 mažmeninės prekybos įmonės buvo aprūpintos mechaniniais šaldytuvais ir šaldymo įrengimais ir t. t.⁵¹.

Kaip matėme iš pateiktos medžiagos, 1948—1960 metais buvo ne tik baigta likviduoti karo ir fašistinės okupacijos padarinius mažmeniniame prekybos tinkle, daug nuveikta, šalinant ilgamečio buržuazijos šeimininkavimo rezultatus, bet ir žengtas didelis žingsnis, toliau vystant prekybos tinklą.

Tačiau, nepaisant pasiektų laimėjimų, dabartinis mažmeninio prekybos tinklo išsivystymo lygis nėra patenkinamas. Kaip matėme iš pateiktų duomenų, respublikoje susidarė didelis atotrūkis tarp prekių apyvartos augimo tempų ir prekybos tinklo vystymo. Normaliam gyventojų aptarnavimui reikalinga, kad būtų tam tikras atitikimas tarp darbo vietų prekybos tinkle ir aptarnaujamų gyventojų skaičiaus.

Buvusioji TSRS Prekybos ministerija kartu su buvusiu jos žinioje Prekybos ir visuomeninio maitinimo moksliniu tyrimo institutu paruošė pardavėjų darbo vietų skaičiaus parduotuvėse normatyvą 10 000 gyventojų. Kaip nurodoma šios ministerijos 1957 metų liepos 16 dienos cirkuliario rašto Nr. 0247 priede, 10 000 miesto gyventojų turi būti 66 darbo vietos parduotuvėse, iš jų: 32 maisto prekių ir 34 ne maisto prekių. Apytikriai apskaičiavus, mūsų respublikinės reikšmės miestuose 1961 metų sausio 1 diena 10 000 gyventojų teko 45 darbo vietos, t. y. tik 68% reikalingų darbo vietų skaičiaus, tame tarpe maisto prekių — 23 ir ne maisto prekių 22 darbo vietos⁵².

Mažmeninio prekybos tinklo nepakankamumas ir jo vystymosi tempų atsilikimas nuo mažmeninės prekių apyvartos augimo pasireiškė pokariniu laikotarpiu ir kitose tarybinėse respublikose. Šis reiškinys dabar pasidarė ta kliūtimi, kurios neįveikus negalima pakelti prekybinio aptarnavimo į tokį lygį, kuris atitiktų šiuolaikinę mūsų visuomenės išsivystymo pakopą. Mūsų šaliai sėkmingai žengiant išplėstinės komunistinės visuomenės statybos keliu, žymiai išaugus gyventojų poreikiams ir iš esmės pasikeitus paklausos pobūdžiui, pasidarė visiškai nepakenčiama, kad prekybos išsivystymo lygis ir gyventojų aptarnavimo kokybė atsilieka nuo keliamų reikalavimų. Todėl partija ir vyriausybė ėmėsi ryžtingų priemonių susidariusiai padėčiai ištaisyti. TSKP Centro Komiteto ir TSRS Ministrų Tarybos 1960 metų rugpiūčio 8 dieną priimtas nutarimas „Dėl priemonių prekybai toliau gerinti“ yra nepaprastai svarbus žingsnis, toliau vystant ir gerinant tarybinę prekybą mūsų šalyje. Šiame nutarime ypatingai daug dėmesio skiriama mažmeninio prekybos tinklo vystymui, kaip vienai iš svarbiausių prielaidų prekybinio aptarnavimo lygiui pakelti.

Remdamiesi aukščiau minėtu nutarimu, Lietuvos KP Centro Komitetas ir Lietuvos TSR Ministrų Taryba 1960 metų spalio 10 dieną priėmė nutarimą „Dėl priemonių prekybai toliau gerinti“, kuriame numatytos konkrečios priemonės prekybiniam aptarnavimui pagerinti mūsų respublikoje. Šiame nutarime numatoma 1961—1965 metais atidaryti respubliko-

⁵⁰ Lietuvos TSR CSV duomenimis.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Apskaičiuota autoriaus, remiantis Lietuvos TSR CSV duomenimis.

je 1160 parduotuvių su 4100 darbo vietų, tame tarpe valstybinėje prekyboje 450 parduotuvių su 1600 darbo vietų, o vartotojų kooperacijoje — 710 parduotuvių su 2500 darbo vietų. Numatyta žymiai padidinti kapitalinius įdėjimus prekybai. Per penkerius metus kapitalinių įdėjimų pagal valstybinį planą suma sudarys 216 mln. rublių, tame tarpe 145 mln. rublių skiriama statybos ir montavimo darbams (senuoju kainų mastu).

Nutarime patvirtintos Prekybos ministerijai ir miestų vykdomiesiems komitetams minimalios užduotys 1961—1963 metais padidinti specializuotų ne maisto prekių parduotuvių skaičių. Per trejus metus bus atidaryta po 10 naujų audinių ir gatavų rūbų parduotuvių, 20 — avalynės parduotuvių ir t. t.

Nutarime taip pat numatyta, kad visos naujai atidaromos prekybos įmonės turi būti aprūpinamos šiuolaikiniais ekonomiškais ir patogiais įrengimais, o prekyba tose įmonėse turi būti vykdoma, taikant pažangius prekių pardavimo ir pirkėjų aptarnavimo metodus (savitarną, atvirą prekių išdėstymą bei jų pardavinėjimą pagal pavyzdžius, išankstinį užsakyimų priėmimą, prekių pristatymą į namus). Per artimiausius trejus metus savitarnos parduotuvių skaičius valstybinėje prekyboje padidės 60 parduotuvių.

Tokia didžiulė mažmeninio prekybos tinklo išvystymo programa įgals žymiai pagerinti respublikos darbo žmonių prekybinį aptarnavimą. Tačiau įrengus numatytas plane prekybos įmones, dar nebus likviduotas susidaręs atitrūkimas tarp mažmeninės prekių apyvartos ir mažmeninio prekybos tinklo vystymosi, nes ir 1961—1965 metais mažmeninio tinklo apyvarta respublikoje sparčiai augs⁵³. Todėl reikia ieškoti būdų taip pat ir esamo prekybos tinklo pralaidumui padidinti.

Visa tai kelia didelius ir sudėtingus uždavinius organams, atsakingiems už prekybos tinklo vystymą. Jie turi sudaryti gerai apgalvotus ir ekonomiškai pagrįstus prekybos tinklui vystyti planus, kad esamos galimybės šiam atitrūkimui sumažinti būtų ko geriausiai išnaudotos.

Nutarime iškeltų uždavinių įgyvendinimas kelia visą eilę problemų, nuo kurių išsprendimo priklausys respublikos prekybos tinklo tobulumas. Pirmiausia reikia išspręsti visą eilę tolesnio prekybos tinklo specializavimo klausimų, pavyzdžiui, specializacijos krypties, formų ir t. t. Nagrinėjant šiuos klausimus, reikia atsižvelgti į tai, kad, specializuojant parduotuves, būtų individualiai prieita tiek prie kiekvienos gyvenamosios vietovės, tiek ir prie kiekvienos prekių grupės. Jau dabar labai aktualus mūsų miestams yra santykio tarp specializuotų, siaurai specializuotų ir kombinuotų parduotuvių klausimas.

Racionalaus mažmeninio prekybos tinklo sudarymas neįmanomas be reikiamo prekybos įmonių tipizavimo darbo. Šioje srityje mūsų respublikoje dar nedaug tėra padaryta. Todėl iškyla uždaviniai: 1) artimiausiu metu išaiškinti ir atrinkti racionaliausius, pasiteisinusius tiek rentabilumo, tiek ir aukštos pirkėjų aptarnavimo kokybės atžvilgiu, parduotuvių tipus; 2) atsižvelgiant į prekių apyvartos, asortimento, naujos technikos ir progresyvių pirkėjų aptarnavimo formų vystymosi perspektyvas, paruošti naujus parduotuvių tipus; 3) sumažinti susidariusių parduotuvių tipų skaičių, likviduoti neracionalius tipus ir palaipsniui paversti visą prekybos tinklą tipinių prekybos įmonių tinklu.

Labai aktuali tolesnio prekybos tinklo vystymo problema yra mažmeninio prekybos tinklo išdėstymas. Nagrinėdami šią problemą, susiduriame su dviem iš esmės priešingomis tendencijomis: iš vienos pusės —

⁵³ Lietuvos TSR Valstybinės Plano Komisijos duomenimis mažmeninio tinklo apyvarta išaugs apie 43%.

norint pilniau ir kultūringiau patenkinti gyventojų poreikius, reikia turėti kiek galima daugiau patogiai išdėstytų prekybos taškų, iš antros pusės — norint, kad kiekviena parduotuvė būtų rentabili, reikia apriboti prekybos įmonių skaičių. Tik sėkmingai suderinus abi šias tendencijas, galima sukurti racionalų ir patogų gyventojams prekybos tinklą.

Didžiulė gyvenamųjų namų statyba atskiruose miestuose užstatant išstisus kvartalus reikalauja išspręsti prekybos centrų statybos atskiruose respublikos miestuose tikslingumo klausimą.

Reikėtų patikrinti, ar dabar naudojamas darbo vietų skaičiaus normatyvas atitinka mūsų respublikos sąlygas, o taip pat sudaryti ilgesniam laikotarpiui perspektyvinius darbo vietų skaičiaus normatyvus atskiriems mūsų respublikos miestams.

Iš kitos pusės, reikėtų rimtai pagalvoti, ar netikslinga būtų naudoti kitą rodiklį vietoj darbo vietų skaičiaus, sudarant mažmeninio prekybos tinklo normatyvus.

Planingai vystant tarybinę prekybą, galima sukurti tokį prekybos tinklą, kuris užtikrintų ne tik aukštą gyventojų aptarnavimo lygį, bet ir mažus cirkuliacijos kaštus.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko vardo universitetas
Liaudies ūkio ekonomikos katedra

Įteikta
1961 m. kovo mėn.

ЧЕРТЫ РАЗВИТИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВОЙ СЕТИ В ЛИТОВСКОЙ ССР

А. ПАЮОДИС

Резюме

В первой части статьи дается характеристика развития торговой сети в буржуазной Литве.

Торговые предприятия в буржуазной Литве возникали и развивались стихийно, в условиях конкуренции капитала. Характерными чертами торговой сети буржуазной Литвы являлись большая измелеченность сети, сосредоточение ее в городах и местечках и совершенная необеспеченность ею сельских местностей, низкая техническая вооруженность, неприспособленность помещений для торговых операций.

Во второй части статьи показаны первые шаги создания советской торговли в 1940—1941 гг., ущерб, нанесенный войной и фашистско-немецкой оккупацией, дана характеристика развития государственной торговли в послевоенные годы.

Развитие розничной торговой сети в послевоенные годы охватывает два периода: период нормированного снабжения населения (1945—1947 гг.) и период развернутой советской торговли (1948—1960 гг.). Последний рассматривается по трем этапам:

1. Завершение восстановления и дальнейшее развитие народного хозяйства (1948—1953 гг.).
2. Подъем народного хозяйства и завершение строительства социализма (1953—1958 гг.).
3. Вступление СССР в период развернутого строительства коммунистического общества (с 1959 г.).

Данные о развитии розничной торговой сети в отдельные периоды и этапы показаны в табл. 4, 5, 6, 7.

По приблизительным расчетам автора в 1948 г. розничная торговая сеть республики составляла только 55—60% довоенного уровня (по состоянию на 1 апреля 1941 г.) и достигла этого уровня в 1953 г.

В период с 1948 по 1953 г. для расширения торговой сети в основном использовалась материально-техническая база бывшей частной торговли буржуазной Литвы. В этот период основное внимание и средства были направлены на реконструкцию имеющихся помещений, на улучшение размещения торговой сети.

В период с 1954 по 1960 г. происходило дальнейшее развитие розничной торговой сети: рост числа торговых предприятий и особенно качественное ее совершенствование (укрупнение, специализация, внедрение новых форм торговли и т. д.).

В статье анализируется сеть магазинов основных торгующих организаций государственной торговли, приводятся данные о ее специализации, удельном весе отдельных источников открытия магазинов, группировка магазинов по количеству рабочих мест и т. д. (см. табл. 9, 10, 11, 12, 13, 14).

Несмотря на достигнутые успехи, современный уровень розничной торговой сети республики нельзя признать удовлетворительным. В городах республиканского подчинения создалось несоответствие между ростом товарооборота и развитием розничной торговой сети. Так, например, товарооборот розничной торговой сети основных торгующих организаций государственной торговли вырос в 1960 г. по сравнению с 1950 г. почти в 4 раза, а за это время численность торговых предприятий увеличилась всего на 36% и количество рабочих мест — на 74%. По приблизительным расчетам автора, в магазинах городов республиканского подчинения имеется только около 68% рабочих мест, необходимых по нормативу, установленному бывшим Министерством торговли СССР.

Постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 8 августа 1960 года «О мерах по дальнейшему улучшению торговли» предусмотрена большая программа строительства новых торговых предприятий в нашей республике. Чтобы ликвидировать разрыв, создавшийся между ростом розничного товарооборота и ростом розничной торговой сети, необходимо не только вести новое строительство, но и искать пути для повышения пропускной способности существующей торговой сети.

Успешное претворение в жизнь задач, выдвинутых партией и правительством перед работниками торговли, требует решить и ряд других проблем, связанных с дальнейшим развитием розничной торговой сети в республике. Такими проблемами, в частности, являются вопросы о направлении и формах дальнейшей специализации торговой сети, о размещении торговых предприятий во вновь застраиваемых жилых кварталах, целый ряд вопросов, связанных с типизацией торговой сети, с установлением перспективных нормативов для развития розничной торговой сети в отдельных городах республики и т. д.
